

VÉSTEINN ÓLASON

NÝTT RIT UM KRINGLU¹

DET TAPTE HÅNDSKRIFTET KRINGLA er doktorsrit Jons Gunnars Jørgensen við Óslóarháskóla, og útgáfan á Ynglinga sögu er eins konar fylgi- eða stuðningsrit. Segja má að viðfangsefnið sé fremur þröngt, þ.e. að varpa ljósi á Heimskringluhandritið Kringlu, sem er glatað að einu blaði undanskildu. Sem betur fer eru til nokkur eftirrit sem gerð voru meðan bókin var heil. Verkefnið hefur þó krafist mikillar vinnu, rækilegrar athugunar og samanburðar handrita og leitar í fjölbreytilegum heimildum. Útgáfan sem fylgir er mikilvægt sýnishorn af því hvernig Kringlu-textanum er komið til skila á grundvelli þessara rannsóknna. Ynglinga saga er sérstaklega mikilvæg við endurgerð Kringlu vegna þess að Árni Magnússon hefur borið uppskrift Ásgeirs Jónssonar saman við forritið og gert margvíslegar leiðréttingar í handrit hans. Þá hefur Árni einnig skrifað Ynglingatal, sem er hryggjarstykkið í sögunni, beint eftir Kringlu. Útgáfan sjálf er nær því að vera stafbrigðarétt en tíðast er í útgáfum Árnastofnana (sbr. þó t.d. *Elucidarius* 1989), en við doktorsvörn tók útgefandinn fram að í hinni fyrirhuguðu útgáfu Kringlutexta, sem unnið er að í Ósló, muni ekki verða lögð sama áhersla á að gefa nákvæma mynd af handriti Ásgeirs Jónssonar en á hinn bóginn gengið lengra í því að endurgera Kringlutextann, þ.e. leiðrétta aðaltextann þegar þess er kostur.

Útgáfan sjálf er mjög nákvæm en að sama skapi sparsöm á upplýsingar um annað en það sem lesið verður úr þeim handritum sjálfum sem unnið er með. Hins vegar er þar auðvitað ekki að finna lesbrigði úr öðrum handritum hvað þá leiðréttingar eftir þeim. En af því að þetta verður um skeið mikilvæg útgáfa Ynglinga sögu, hefði það óneitanlega verið gagnlegt fyrir lesendur ef útgefandi hefði í athugasemdum gert grein fyrir helstu stöðum þar sem textinn er frábrugðinn útgáfum þeirra Finns Jónssonar og Bjarna Aðalbarnarsonar, sem stundum taka upp leiðréttingar eftir öðrum gerðum Heimskringlu eða jafnvel leiðréttingar sem enginn fótur er fyrir í handritum. Fyrir þann sem ætlar að

¹ Jon Gunnar Jørgensen. 2000. *Det tapte håndskriftet KRINGLA*. Det historisk-filosofiske fakultet. Universitetet i Oslo. 253 bls. — *Ynglinga saga etter KRINGLA (AM 35 fol)*. Utgitt av Jon Gunnar Jørgensen. Det historisk-filosofiske fakultet. Universitetet i Oslo, 2000. xl+71 bls.

Kringla heimsins hefði verið talið kyndugt á síðari öldum og reyndar ólíklegt að það hefði tollað við verkið. Jón Eggertsson er sem sagt ekki aðeins upphafsmaður elstu Kringluuppskriftar, sem er rækilega rannsökuð í þessu riti, heldur líklega einnig nafnsins Heimskringla.

Eitt af þeim almennu bókmenntasögulegu viðfangsefnum sem höfundur víkur að, og hefur reyndar áður fjallað um í ritgerðum sem líta má á sem undirbúning þessa verks, er spurningin um það hvaðan Laurents Hanssøn hafi haft vitneskju sína um það að Snorri sé höfundur Heimskringlu, en Laurents nefnir þetta á tveimur stöðum í þýðingu sinni á formálanum. Hingað til hafa menn yfirleitt verið sammála um að Laurents hljóti að hafa haft þessar upplýsingar úr glötuðu Heimskringluhandriti sem hann hafi haft undir höndum þegar hann fékkst við að þýða fyrsta hluta verksins. Höfundur hefur hins vegar haldið því fram að óvíst sé að þetta hafi staðið í nokkru handriti, gerir fremur ráð fyrir að Norðmenn sem þekktu vel til handrita íslenskra konungasagna sem voru í Noregi á siðbreytingaröld eigi hugmyndina.² Hann er með í huga menn eins og Jón Símonarson lögmann og telur að þeir hafi getið sér þess til að Snorri væri höfundur vegna tilvísana til hans í miðaldaritum, eins og þeirra sem bæði Gustav Storm og Ólafur Halldórsson hafa bent á og talið til meginröksemda fyrir því að Snorri sé höfundurinn. Ég er sammála höfundi og fleiri fræðimönnum um að ekkert bendi til að formáli Heimskringlu hafi staðið í Kringlu þegar menn byrjuðu að rannsaka þetta handrit í Noregi á sextánda öld, og það er heldur ekki nein ástæða til að ætla að Laurents hafi notað Kringlu við þýðingu sína. En það er mjög ólíklegt að nokkur önnur ástæða hafi verið til þess að hann nefnir Snorra en sú að það hafi staðið í einhverju handriti sem hann þekkti og sem Peder Claussøn hefur síðar haft undir höndum. Fornmenntamenn hafa ekki haft jafnmikinn áhuga á nöfnum höfunda og síðari tíma menn, og varla er hægt að gera ráð fyrir að þeir hafi rannsakað tilvísanir í handritum kerfisbundið í leit að höfundinum eins og þeir Storm og Ólafur Halldórsson gerðu síðar. Nútímamenn hafa líka þá ástæðu til að leita að röksemdum fyrir því að Snorri sé höfundur, að Laurents Hanssøn og Peder Claussøn héldu því fram. Mjög líklegt er að nafn Snorra hafi verið nefnt í formála Heimskringluhandrits og þá sennilega verið sett þar í staðinn fyrir fornafn fyrstupersónu af einhverjum sem þóttist vita hver þar talar. Eiginlega segir Laurents ekki annað en að Snorri sé höfundur formálans, en það felur þó auðvitað í sér að hann sé höfundur þess verks sem á eftir fylgdi.

² Sjá Jon Gunnar Jørgensen, „Snorre Sturlesøns fortale paa sin chrønike“, *Gripla* IX (1995), 45–62.

Jonna Louis-Jensen hefur nýlega sett spurningarmerki við það hvort Snorri muni vera höfundur allrar Heimskringlu.³ Allar götur síðan Gustav Storm gaf út grundvallarrit sitt, *Snorre Sturlassøns historieskivning*, árið 1873 hafa fáir efast um að Snorri sé höfundur Heimskringlu í þeirri gerð sem varðveittist í Kringlu, og raunar á það við fyrri kynslóðir einnig, allt frá því að þýðing Peders Claussøns var birt með formála Laurents Hanssøns. Mönnum hefur vitaskuld verið það ljóst að sem heild er Heimskringla aðeins varðveitt í Kringlu, af því að í öðrum handritum er aðeins fyrsti hluti eða fyrsti og þriðji hluti, og stundum hefur Ólaf sögu helga hinni sérstöku verið skeytt inn á milli þessara þriðjunga. Jonna Louis-Jensen telur vel hugsanlegt að Kringlugerð Ólafssögu helga sé alls ekki verk Snorra heldur síðari ritstjóra, t.d. frænda hans Ólafs Þórðarsonar hvítaskálds. Þetta tekur höfundur heilshugar undir og bætir nokkrum röksemdum við. Mér kæmi ekki á óvart þótt þessi kenning ætti eftir njóta hylli um nokkra hríð. Það þykir alltaf ánægjulegt í fræðum, ekki síst þar sem langt er milli stórtíðinda, þegar haggð er við því sem menn hafa lengi haft fyrir satt. Heimskringla má gjarnan vera eitt verk eða fleiri fyrir mér. Þó er sjálfsgagt að leita mótraka áður en samþykkt er að þessi tilgáta sé sennilegri eða betur rökstudd en eldri tilgáta, því að tilgátur verða þetta ætíð.

Ef gert er ráð fyrir að Snorri hafi fyrst samið Ólafs sögu helga hina sérstöku og síðan Heimskringlu I og III, hlýtur hann, þegar hann skrifaði eða sagði fyrir I og III, að hafa hugsað sér að Saga Ólafs helga, löguð að heildinni, ætti að koma þar inn á milli. Fráleitt hefði verið að hlaupa yfir söguna af hinum heilaga og ævarandi konungi Noregs, þótt til væru eldri sögur um hann eins og fleiri af þeim konungum sem sagt er frá í Heimskringlu. Óhugsandi er hins vegar að hann hafi ætlað Ólafs sögu hinni sérstöku stað þar á milli óbreytt. Það er varla heldur ástæða til að ætla að hann hafi hugsað sér að sérstaka Ólafs sagan kæmi þarna inn mjög mikið styt, þannig að hlutföllin yrðu svipuð og í Fagurskinnu, amk. hafa engin spor fundist eftir slíka gerð. Þess vegna verður að gera ráð fyrir að í áætlun Snorra um „Noregs konunga sögur“ hafi hann gert ráð fyrir Ólafs sögu helga, lagaðri að því sem á undan og eftir kom. Er þá ekki sennilegra að hann hafi sjálfur samið nýja gerð af Ólafs sögu í beinu framhaldi af Heimskringlu I en að hann hafi byrjað vinnu sína með því að fella ákveðna kafla úr sérstöku sögunni inn í Heimskringlu I, meira eða minna stytta eða lengda, og síðan byrjað Heimskringlu III með efni úr sérstöku sögunni, án þess að hafa haft mótaða áætlun um það sem átti að koma

³ Jonna Louis-Jensen, „Heimskringla – Et værk af Snorri Sturluson?“ *Nordica Bergensia* 14 (1997), 230–245.

inn á milli? Ef Snorri er höfundur Heimskringlu I og III hefur hann amk. haft skýra hugmynd um stytta og aðlagða Ólafs sögu. Það er almennt viðurkennt að Snorri hafi sett svip á stíl og byggingu allrar Heimskringlu, þótt oft megi sjá þar menjar um eldri texta, og efnisval og skipan er að jafnaði vel ígrundað. Þessi skoðun kemur meðal annars fram í útgáfunni sem hér er fjallað um, en þar segir (bls. III): „forfatterens stilistiske og redaksjonelle grep og hans kritiske holdning til stoffet setter verket i en særstilling i forhold til forgjengerne“. Vitaskuld er fyllsta ástæða til að taka slíkum viðurkenndum sannindum með tortryggni og gagnrýni, og þótt talað sé um sérstakan svip Heimskringlu þarf það ekki að fela í sér að hún sé endilega ‘betri’ eða ‘verri’ en rit sem byggjast á öðrum hugmyndum, eins og t.d. Morkinskinna, þar sem stíll og bygging er í meira samræmi við það sem algengt var í sagnaritun miðalda. En Heimskringla hefur sérstöðu, og vegna hennar verður að líta svo á að líklegast sé að sú gerð Ólafs sögu helga sem best fellur að heildinni, þ.e. Kringlugerðin, sé felld inn í verkið af Snorra sjálfum eða í fullu samræmi við hugmyndir hans. Þetta verður vitaskuld ekki sannað, og hugsanlegt er að hann hafi ekki fengið tíma eða frið til að ganga frá verkinu eins og hann vildi hafa það.

Við vitum að handritið Kringla er skrifað og því að einhverju leyti ritstýrt eftir dauða Snorra. Vel má vera að Ólafur hvítaskáld hafi komið að því verki. Þá getur líka vel verið að Ólafur hafi breytt einhverju, sérstaklega ef hann taldi sig vita betur. Þannig er vel hugsanlegt að hann hafi breytt ættartölu Rúðujarla, ef hann taldi sig kunna betri skil á henni en Snorri. Hann hefði líka vel getað séð ástæðu til að gera breytingar til að Ólafs saga félli betur inn í heildina en áður var. Þetta eru auðvitað hreinar ágiskanir en svo er væntanlega um allar kenningar um þetta. Við getum ekki vitað neitt af þessu með fullri vissu.

Saga Kringlu er í þessu riti rakin rækilega og bent á hvenær hún hefur verið notuð sem heimild í ritsmíðum og þýðingum á sextándu og seytjándu öld. Þar hefur höfundur dregið fram nýja vitneskju og röksemdir. Hann sýnir fram á að Kringla hefur verið í Bergen og notuð þar í nokkrum ritum á sextándu öld, og þá er vitaskuld trúlegast að hún hafi verið þar síðan hún fyrst barst til Noregs, etv. á dögum Magnúsar lagabætis, og verið geymd í kastalanum („Bergens hus“). Mattis Størssøn hefur notað hana í þýðingu sinni. Meiri óvissa er um hvort Laurents Hanssøn hafi notað Kringlu. Í kafla sem um þetta fjallar virðist höfundur hallast að þeirri skoðun Stefáns Karlssonar að hugsanlegt sé að Laurents hafi kynnst henni eftir að hann lauk konungasagnabýðingu sinni, en að hún sé „ikke brukt til Laurents Hanssøns oversettelese“ (32), en í

niðurstöðukafla segir hann að Laurents muni hafa notað Kringlu (228); þar er sennilega um yfirsjón að ræða.

Texti Kringlu er varðveittur í eftirriti Jóns Eggertssonar í Sth papp 18 fol og í eftiritum Ásgeirs Jónssonar. Eitt eftirrita Ásgeirs, varðveitt í prennu lagi sem AM 35–36 & 63 fol, spannar Kringlu alla, eins og Sth 18, en Hkr I og Hkr II eru til í öðrum uppskriftum hans. Höfundur hefur rannsakað þessi eftirrit Kringlu mjög rækilega. Upphaf Sth 18 glataðist strax eftir að það var skrifað, og annar samtímaskrifari hefur fyllt í það skarð. Hér er sýnt fram á það með sannfærandi rökum að sá skrifari hafi verið Þórður Þorkelsson Vídalín. Þótt eftirrit Kringlu séu ekki mörg er saga þeirra ekki einföld, m.a. vegna ýmissa eyðufyllinga, en allt er það hér mjög nákvæmlega skýrt og rakið. Merkilegur samanburður er gerður á eftiritum Ásgeirs. Hann leiðir í ljós að nákvæmnin eykst eftir því sem tímar líða, og einkum telur höfundur að áhrif Árna Magnússonar á vinnubrögð hans hafi aukist eftir dvöl Ásgeirs í Kaupmannahöfn 1697–98. Besta eftirritið telur hann vera uppskrift Ásgeirs í AM 35–36 & 63 fol, en álíka nákvæm er uppskrift Þórðar Vídalín á upphafinu í Sth 18. Þá sýnir höfundur fram á að öll eftirrit Ásgeirs eru gerð beint eftir Kringlu og þau því óháð hvert öðru. Höfundur færir góð rök fyrir því að heildaruppskrift Ásgeirs hafi ekki verið gerð fyrr en um 1700, en menn hafa yfirleitt talið hana eldri. Nákvæmur samanburður á eftiritunum gerir höfundi kleift að setja upp leiðbeinandi reglur um hvernig beri að nota þau við endurgerð Kringlutexta. Óhætt er að segja að með þessari rannsókn sé lögð svo traust undirstaða að útgáfu Kringlutextans sem kostur er.

Við rannsókn sína hefur höfundur ekki eingöngu stuðst við athuganir á rithöndum og texta, heldur styður hann niðurstöður með athugunum á efnislegum einkennum handritanna, t.d. vatnsmerkjum, og hann rannsakar söguna í kringum þau rækilega og dregur þar margt fróðlegt fram úr lítt rannsökuðum heimildum. Þannig er könnun á sögu eftirritunarinnar, einkum það sem tengist Jóni Eggertssyni, oft eins og spennandi reyfari, því að þar blandast stríð Dana og Svía inn í sögu af þeim lærðu og oftast öldungis auralausu Íslendingum sem höfðu ofan af fyrir sér með því að skrifa upp og þýða íslenska texta í Svíþjóð og Danmörku. Þessir skrifarar voru oft litríkir menn sem rötuðu í margvísleg vandræði og ævintýri utan lands. Höfundur hefur staðist þá freistingu að rekja ýmis kostuleg atvik og kringumstæður sem koma í ljós þegar saga þessara manna er rannsökuð. Hann hefur þó ekki getað neitað sér um að vitna til andlátsorða Þórðar Þorkelssonar Vídalín, sem hann hefur nú skipað í fremstu röð skrifara á þessum tíma, en um þau segir gömul heimild: „Hann

beiddi um brennivín í banalegunni, his verbis usus: Guttam per dominum nostrum Jesum Christum, en fekk ekki og dó“.⁴

Bókaskrá ritsins er óvenjulega stutt miðað við að þetta er doktorsritgerð. Þar eru um það bil 130 titlar, nærri 80 frá því fyrir 1950 og aðeins um það bil tuttugu frá síðustu tuttugu og fimm árum. Þetta sýnir að efnið sem hér er tekið til umræðu hefur ekki notið mikillar hylli fræðimanna í hálfa öld. Þegar hugað er að aðferðafræði í þessu riti, kemur strax í ljós að höfundur er meira fyrir að taka beint á efnið en smíða fræðikenningar eða vitna til þeirra. Á bls. 90–96 eru samt áhugaverðar hugleiðingar um þann eðlismun sem getur verið milli vinnubragða skrifara á miðöldum og þeirra sem fræðimenn og skrifarar þeirra stunduðu á þeim tíma sem eftirrit Kringlu urðu til. Vinnubrögð höfundar eru yfirleitt í góðu samræmi við þá aðferðafræði sem lengi hefur tíðkast í norrænni textafræði. Lesandi kann þó að undrast að höfundur skuli komast hjá að vitna í þá umræðu sem á síðari árum hefur farið fram um grundvöll textafræðinnar og aðferðir hennar. Ef til vill fannst honum þess engin þörf eins og efnið lá fyrir, og víst er það dyggð að forðast að slá um sig með óviðkomandi lærdómi. Óneitanlega virðist þó hafa verið fullt tilefni til að ganga nokkru lengra í því að draga almennar ályktanir af þessari afar nákvæmu og traustu rannsókn í ljósi almennrar umræðu um textafræði.

Það verk sem Jon Gunnar Jørgensen hefur unnið er etv. vanþakklátt og verður ekki metið til fulls af mörgum. Það breytir ekki mynd okkar af verkinu Heimskringlu, skilningi okkar á því eða mati á stíl og frásagnarlist. En það er samt sem áður grundvallarrit af því að það útrýmir margs konar óvissu og svarar með fullnægjandi hætti þeim spurningum sem fræðimenn verða að spyrja um sambandið milli Kringlu og eftirritanna. Þessi eftirrit hafa nú verið svo nákvæmlega rannsökuð að ekki þarf að vinna það verk aftur.

Vésteinn Ólason
Stofnun Árna Magnússonar á Íslandi
Árnagardi við Sudurgötu
101 Reykjavík
vesteinn@am.hi.is

⁴ Vísað er í Lbs 936 4to.